

การศึกษาเปรียบเทียบท่าธาราณราชองครุโรนรา 5 ท่าน

นายสมรภชน กอดูกว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชานาฏยศิลป์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2538

ISBN : 974-631-898-5

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

I1688440X

A COMPARATIVE STUDY THE NORA DANCE GESTURES OF THE FIVE NORA
TEACHERS

Mr. Sompote Ketkeaw

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of Dance

Graduate School

Chulalongkorn University

1995

ISBN : 974-631-898-5

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเปรียบเทียบท่าอากาศยานของนครนรา 5 ท่า
โดย นายสมโภชน์ เกตุแก้ว
ภาควิชา นาฏยศิลป์
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ อุงสุวรรณ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์นพวรรณ รุจิภักดิ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์สวภา เวชสุรักษ์)

พิมพ์ต้นฉบับบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

สมโภชน์ : เกตุแก้ว : การศึกษาเปรียบเทียบท่ารำโนราของครูโนรา 5 ท่าน (A
COMPARATIVE STUDY THE NORA DANCE GESTURES OF THE FIVE NORA TEACHERS)
อ.ที่ปรึกษา : รศ.ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 259 หน้า. ISBN 674-631-898-5

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาท่ารำของการแสดงโนราทางภาคใต้ โดยใช้กระบวนการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบว่าท่ารำโนราของครูโนรา 5 ท่าน ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีความรู้ความสามารถเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และมีลูกศิษย์ที่จะสืบทอดท่ารำโนรา และไม่ได้รำโนราเป็นอาชีพแล้ว

วิธีการวิจัย ใช้การสัมภาษณ์ทางลึกและการสังเกตการรำโนราของครูทั้ง 5 ท่าน แล้วนำมาเปรียบเทียบท่ารำ เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างในการรำโนรา 3 เพลง ที่เป็นพื้นฐานในการรำโนรา คือ เพลงครู เพลงครูสอน และเพลงสอนรำ ประกอบกับประสบการณ์ของผู้วิจัยซึ่งมีเชื้อสายทางโนรา และได้รับการฝึกหัดโนรามาโดยตรง

ผลการวิจัยพบว่า ท่ารำของครูทั้ง 5 ท่าน ในเพลงครู จะมีการเรียงลำดับท่าและเรียกชื่อท่ารำเหมือนกัน 1 ท่า คือท่าเทพนม นอกจากนั้นจะเรียงลำดับท่าและท่ารำแตกต่างกันทุกท่าทั้ง 5 ท่าน ในเพลงครูสอนและเพลงสอนรำ การเรียงลำดับท่ารำและท่ารำของครูทั้ง 5 ท่านเหมือนกัน และลักษณะท่ารำก็จะคล้ายกันเป็นส่วนมาก

แม้ว่าการศึกษาจะเห็นถึงความแตกต่างในการเรียงลำดับท่าและท่ารำ แต่โครงสร้างพื้นฐานของการรำโนราที่เรียกว่า โสฬส คือ ตำแหน่งของไบหน้า ออก หลัง กัน และเข้า เหมือนกัน สาเหตุที่ครูทั้ง 5 มีโสฬสเหมือนกันแต่มีความแตกต่างในกระบวนการรำบางประการ น่าจะเกิดจากต่างครูต่างแยกกัน สืบทอดสกุลย่อยของโนรา ความหลากหลายในกระบวนการรำโนรา แสดงให้เห็นว่าการรำโนราเป็นวัฒนธรรมทางนาฏศิลป์ที่ร่ำรวยและรุ่งเรืองที่สุดชนิดหนึ่ง และยังมีเรื่องราวอีกเป็นอันมากในนาฏศิลป์โนรา ที่ควรได้รับการศึกษาต่อไป

ภาควิชา นาฏศิลป์
สาขาวิชา นาฏศิลป์ไทย
ปีการศึกษา 2537

ลายมือชื่อนิสิต กัญญา
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม นสอ.11ก

C680060 : MAJOR THAI DANCE

KEY WORD:

NORA DANCE GESTURES / PHLENG KHURU / PHLENG KHURU SON / PHLENG SON RUM

SOMPOTE KETKEAW : A COMPARATIVE STUDY THE NORA DANCE GESTURES OF THE FIVE NORA TEACHERS. THESIS ADVISOR : ASSO.PROF. SURAPONE VIRULRAK, Ph.D. 259 pp. ISBN 674-631-898-5

This thesis aims at studying the characteristics of Nora dance in the South. The study is based upon comparative analysis of the five Nora teachers who are over 60 years old with knowledge, experience, and well known. And they have many students to continue the Nora dance. They are no longer perform for a living.

The research methodology was done by interviewing and observing dances of the five teachers. Then compared their dances for similarity and differences. Three basic dances were used namely Phleng Khru, Phleng Kru Son, and Phleng Son Rum. this was in addition with the experience of the reseacher who was a deqendant of Nora teachers and with direct training backGround.

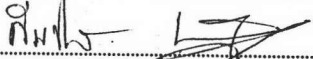
The reseach found that the dances of the five teachers in Phleng Kru were similar only in the first gesture. The rest were different in their sequences and their gestures. Their dances in Phleng Kru Son and Phleng Son Rum were similar in their sequences and gestures. This was because these dances were aecompanied by the standard song lyrics.

Although the study showed significant differences in their sequences and gestures, they are similar in their basic body structure, as Solot. This included the basic position of the face, the chest, the back, the bottom and the knees. Thereason that the five teachers had the same body sturcture and differences in dance patterns might be derived from the fact that each of them isolatedly passed on their knowledge as a sub Nora dance school. The variations of these Nora dances indicated that Nora is one of the richest and the most prasperous dance culture. There are many more Nora subjects worth studying in the fueture.

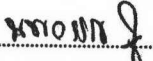
ภาควิชา..... นาฏยศิลป์.....

สาขาวิชา..... นาฏยศิลป์ไทย.....

ปีการศึกษา..... 2537.....

ลายมือชื่ออนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร. สุรพล วิรุฬห์รักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งท่าน ได้ให้คำแนะนำข้อคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้กรุณาตรวจแก้ไขและ ให้กำลังใจตลอดมา ผู้วิจัยต้องขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง พร้อมกันนี้ผู้วิจัย ต้องขอขอบพระคุณ อาจารย์ นพวรรณ รุจิภักดิ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาและสนับสนุนด้วย ดีตลอดมา จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ในกรณีนี้ ใคร่ขอขอบพระคุณ อาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร อาจารย์ สวภา เวชสุภักษ์ ที่กรุณาให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ในงานวิจัยฉบับนี้ จึงขอ กราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ นอกจากนี้ขอขอบพระคุณครุโอรหลายท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่ ครูยก ชูบัว ครูละออง มุสิแดง ครูเลื่อน มณีศิลป์ ครูชวง มณีเนตร ครูสาโรช นาคะวิโรช อนึ่งผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ ครูอาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลป์นครศรีธรรมราชที่กรุณาให้ความคิดเห็นบางประการ และ รวมทั้งผู้ที่บุคคลที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยทุกท่านที่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ท้ายสุดนี้ งานวิจัยฉบับนี้นับว่าเป็นงานวิจัยแนวใหม่ คือเป็นการศึกษาค้นคว้าทางด้านการแสดงพื้นบ้าน (โหรา) แล้วรวบรวมขึ้นมาเขียนเป็นงานวิจัย นับว่ามีอุปสรรคมากมายในด้านการค้นคว้าข้อมูล เพราะงานทางด้านนี้ไม่ค่อยจะมีข้อมูลอ้างอิงเป็นตำรา ข้อมูลหลักจะได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ทางด้านการแสดงโหรา ซึ่งเป็นศิลปินพื้นบ้าน และจากประสบการณ์ของผู้วิจัยที่มีเชื้อสายทางด้านการแสดงโหรามาบ้าง ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะให้งานวิจัยเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องของตำรานาฏศิลป์พื้นบ้าน มิได้มุ่งเน้นว่าจะต้องยึดเป็นหลักเกณฑ์หรือแบบอย่างต้องปฏิบัติตามเป็นสำคัญ หากงานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์เพียงน้อยนิดต่อ การศึกษา ผู้วิจัยขออุทิศความดีให้แก่พระคุณของครูบาอาจารย์ และบิดามารดาที่ อบรมสั่งสอน และทุก ๆ ท่านที่ให้กำลังใจให้งานชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย		๔
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		๖
กิตติกรรมประกาศ		๘
สารบัญตาราง		๙
สารบัญภาพ		๙
บทที่		หน้า
1. บทนำ		1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา		1
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง		9
วัตถุประสงค์ของการวิจัย		15
ขอบเขตของการวิจัย		15
วิธีการดำเนินการวิจัย		16
ผลที่คาดว่าจะได้รับ		16
ศัพท์นิยามที่ใช้เฉพาะ		17
2. ลักษณะเด่นของทำราโนรา		20
3. ลักษณะทำราโนรา		33
ทำราเพลงครู		33
ทำราเพลงครูสอน		50
ทำราเพลงสอนรำ		69
4. อธิบายเปรียบเทียบลักษณะทำราของครูโนรา		89
อธิบายเปรียบเทียบทำราเพลงครู		91
อธิบายเปรียบเทียบทำราเพลงครูสอน		131
อธิบายเปรียบเทียบทำราเพลงสอนรำ		119
5. บทสรุปและข้อเสนอแนะ		220
รายการอ้างอิง		227

ภาคผนวก	229
ที่มาเครื่องแต่งกายโบราณ	230
ลักษณะเด่นของเครื่องแต่งกาย	237
เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงโบราณ	244
บทกลอนที่ใช้ประกอบการแสดงโบราณ	246
การเปลี่ยนแปลงของท่ารำนรนาในปัจจุบัน	251
ประวัติผู้เขียน	259

สารบัญตาราง

	หน้า
1. ตารางการเปรียบเทียบการเรียงลำดับท่ารำของเพลงครุ	91
2. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 1	95
3. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 2	98
4. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 3	101
5. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 4	104
6. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 5	107
7. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 6	110
8. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 7	113
9. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 8	116
10. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 9	119
11. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 10	122
12. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 11	125
13. ตารางการเปรียบเทียบชื่อท่ารำเพลงครุ ท่าที่ 12	128
14. ตารางการเปรียบเทียบลักษณะท่ารำของเพลงครุสอผ	164
15. ตารางการเปรียบเทียบลักษณะท่ารำของเพลงสอหน้า	215

สารบัญภาพ

	หน้า
1. ภาพแสดงลักษณะของการใช้หน้าของการรำโนรา.....	21
2. ภาพแสดงลักษณะของการวางส่วนลำตัวในการรำโนรา.....	22
3. ภาพแสดงการย่อเข้า.....	23
4. ภาพแสดงการวางส่วนก้นในการรำโนรา.....	24
5. ภาพการตั้งวงโนรา	25
6. ภาพการจับของโนรา	26
7. ภาพการลงเหลี่ยมของโนรา	27
8. ภาพการยกขาด้านหน้า	28
9. ภาพการยกขาด้านข้าง	29
10. ภาพการยกขาด้านหลัง	30
11. ภาพการเดินตีนเตี้ย	31
12. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าเทพนม	35
13. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าพรหมเทวะ	36
14. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าเขาควาง	36
15. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าชูชาย	37
16. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าชูพวงมาลา	38
17. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าพวงมาลา	39
18. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าร้อยพวงมาลา	41
19. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าหมุนให้เป็นวง	42
20. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่าพาลาเพียงไหล่	44
21. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่ายุงพื่อนหาง	45
22. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่ายกสูงเสมอนหน้า	46
23. ภาพท่ารำเพลงครุ ท่ากின்றเสียบถ้ำ	47

สารบัญภาพ (ต่อ)

24.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าครูเอยครูสอน	52
25.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าเสด็จกรตอง่า	53
26.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าครูสอนให้ผูกผ้า	54
27.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าสอนช้างให้ทรงกำไล	55
28.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าครอบเทริดน้อย	56
29.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าจับสร้อยพวงมาลัย	57
30.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าสอนให้ทรงกำไล	58
31.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าใส่แขนซ้ายแขนขวา	59
32.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าเสด็จเยื้องข้างซ้าย	60
33.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าดีท่าได้ห้าพารา	61
34.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าเสด็จเยื้องข้างขวา	62
35.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าดีค่าได้ห้าตาสีทอง	63
36.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าตีนถีบพนัก	64
37.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าส่วนมือชักเอาแส้ทอง	65
38.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าหาไหนให้ได้เหมือนน้อง	66
39.ภาพทำรำเพลงครูสอน	ท่าทำนองพระเทวดา	67
40.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่าสอนเอยสอนรำ	70
41.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่าเพียงบ่า	71
42.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่าปลดปลงลงมา	72
43.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่ารำเพียงพก	73
44.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่าวาดไว้กับปลายอก	74
45.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่ายกให้เป็นแพนพาลา	75
46.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่ายกสูงเสมอนหน้า	76
47.ภาพทำรำเพลงสอนรำ	ท่าช้อระย้าพวงดอกไม้	77

สารบัญภาพ (ต่อ)

48.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าปลดปลงลงมาได้	78
49.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่ารำโคมเวียน	79
50.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่ากระหนกรูปวาด	80
51.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าวาดไว้ให้เหมือนรูปเขียน	81
52.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่ากระหนกโคมเวียน	82
53.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่ากะเขียนปาดตาล	83
54.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าตัวฉิ่งนี้เหวยหูช	84
55.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าพระพุทธรเจ้าที่ามมาร	85
56.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าตัวฉิ่งนี้หงคราญ	86
57.ภาพท่ารำเพลงสอนรำ ท่าพระรามจะข้ามสมุทร	87
58.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 1	93
59.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 2	96
60.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 3	99
61.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 4	102
62.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 5	105
63.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 6	108
64.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 7	111
65.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 8	114
66.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 9	117
67.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 10	120
68.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 11	123
69.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครู ท่าที่ 12	126
70.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าครูเอยครูสอน	131
71.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าเสด็จกรดอง่า	133

สารบัญภาพ (ต่อ)

72.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าครูสอนให้ผูกผ้า	135
73.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าสอนซ้ำให้ทรงกำไล	137
74.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าครอบเทริดน้อย	138
75.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าจับสร้อยพวงมาลัย	140
76.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าสอนให้ทรงกำไล	142
77.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าใส่แขนซ้ายแขนขวา	144
78.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าเสด็จเยื้องข้างซ้าย	146
79.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าดีด่าได้ห้าพารา	148
80.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าเสด็จเยื้องข้างขวา	150
81.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าดีด่าได้ห้าดาสิงทอง	151
82.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าตีหนีบพนัก	153
83.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่ามือชักเอาแส้ทอง	156
84.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าหาไหนให้ได้เหมือนห้อง	158
85.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงครูสอน ท่าทวนองพระเทวดา	160
86.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าสอนเอยสอนรำ	169
87.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ารำเพียงป่า	172
88.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าปลดปลงลงมา	174
89.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ารำเพียงพก	177
90.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าवादไว้กับปลายอก	179
91.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ายกให้เป็นแพนพาลา	182
92.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ายกสูงเสมอน้ำ	184
93.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าช่อระย้าพวงดอกไม้	187
94.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าปลดปลงลงมาได้	189
95.ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ารำโคมเวียน	192

สารบัญภาพ (ต่อ)

96. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ากระหนกรูปวาด	194
97. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าवादไว้ให้เหมือนกับรูปเขียน .	197
98. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ากระหนกโคมเวียน	199
99. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่ากระเขียนปาดตาล	202
100. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าตัวฉิ่งนี้เหวยหูช	204
101. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าพระพุทธรเจ้าห้ามมาร	207
102. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าตัวฉิ่งนี้หงคราญ	209
103. ภาพเปรียบเทียบท่ารำเพลงสอนสอนรำ ท่าพระรามจะข้ามสมุทร	212
104. ภาพเปรียบเทียบการตั้งวงโนรากับนาฏศิลป์ไทย	249
105. ภาพเปรียบเทียบการจัดของโนรากับนาฏศิลป์ไทย	250
106. ภาพเปรียบเทียบการตั้งเหลี่ยมของโนรากับนาฏศิลป์ไทย	251